

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXI

Мај — Август 1973.

Број 3—4

Др Јован Борђевић:

УВОДНА РЕЧ

I

Врло је тешко, да не кажем компликовано, излагати материју пред аудиторијем који је исто тако познаје као и онај који говори. Зато ћете ме извинити ако будем излагао нешто што је познато. Да би на неки начин олакшао своју ситуацију, ја нећу више говорити од једног сата, и даћу пре хоризонталан него вертикалан пресек новог нацрта Устава, и то више по начелним проблемима.

1946. — 1953. — 1963, вероватно 1973. у међувремену — 1967, 1968, 1971. — то су датуми који показују промене у уставном систему Југославије и највећим делом доношење релативно нових устава. Одмах се поставља питање зашто у релативно кратком временском интервалу толики број нових устава, односно уставних промена. Они који су научили да уставни трају дуго, или они који не воле да се уставни мењају, или који верују у апстрактна рационалистичка схватања да су уставни израз „највишег разума“, који једанпут открије једна „позвана“ генерација и да она има право да поклони такав акт разума будућим генерацијама, морају бити незадовољни стањем честих и релативно бројних уставних промена.

С друге стране они који мисле да је динамизам једнога друштва у сталним мењањима форми и институција, сматрају да је овакво мењање велики плус друштва.

Мислим да овакве оцене не дају довољну основу за одговор на питање зашто у Југославији имамо релативно честе уставне промене и какав је смисао доношења нових устава посебно устава који ће бити вероватно донет 1973. године. Постоји једно мишљење у револуционарној политичкој мисли, нарочито на основу искуства после француске револуције од 1789. да послереволуционарни период карактерише честа уставна мена, стално уставно мењање. Заста ако проучавамо француску политичку и уставну историју утврдићемо да је у периоду од 20 година донето преко десет устава и више уставних промена.

Сигурно је, да послереволуционарни периоди, који представљају епоху конституисања нових принципа и тековина које је револуција изнела и који не могу одмах ни сасвим да се адекватно изразе у првим фазама

револуционарних мењања, претпостављају промене везане за стални процес тражења адекватних решења и форми; и према томе, садрже и услове за чешће мењање устава и доношење нових устава.

Међутим, иако је овај одговор релативно прихватљив за ситуацију у Југославији, истакао бих и два друга момента на размишљање који могу да буду елементи за одговор на ово питање које се поставља и у земљи и у иностранству, „зашто се у Југославији толико устав мења и тако често“?

У Југославији несумњиво постоји настојање да се институционализује онај систем, изражен у макро категоријама као што су својина, власт, нација, појединац, релативно успостављен у револуцији и више-мање стабиллизован одмах после револуције.

Али, није само то што карактерише друштвено-економски и политички развитак Југославије и што налази свој одраз у уставним менама. Упоредо с тим постоји и настојање, не само напор — да се успостави социјалистички поредак који одговара тековинама револуције, већ и да се тај поредак мења у складу са општим схватањем да социјалистичко политичко друштво треба да превазиђе политичку државу и да се конституише као самоуправа произвођача, као слободна асоцијација произвођача; као „конституисана радничка класа у државу“, према познатој Марксовој формули.

На овом плану дубоких социолошких преображаја немамо искуства ни примера у историји, такс да стварање једнога адекватног, да тако кажем, социјалистичког самоуправно-политичког система не може се постићи одмах; не може се извлачити само из идејних и теоријских премиса, већ мора бити резултат и стваралачке мисли и праксе а то значи лутања и експериментисања. У овој дијалектичкој игри се у историји стварају нове творевине. То тражи, глобално речено, незадовољство а тиме и промене.

С друге стране, у Југославији, још за време револуције, а може се рећи од првих устава до данас, прихваћен је принцип који, чини одлику југословенског социјализма. То је уставност, која одговара тежњи да се политички систем институционализује и да се конституционализује, тј. да се и власт и њено функционисање учврсте, али и да се ограничи, и да се отвори простор за утицај и успостављање нових економских и друштвених снага радног човека, радничке класе, грађанина уопште.

На овом подручју имамо најмање искуства, најмање сазнања, а исто тако, не можемо се ослањати на традиције и друштвену спонтаност, пошто их нема или су дифузне.

Разумљиво је, у оваквој ситуацији свесне социјалистичке снаге морале су да траже извесне институције, форме и инструменте, преко којих изражавају овај сложени противречни процес који истовремено мења и тежи да креира ново; а то ново не може произаћи само из „природе ствари“, већ се мора унети и „с поља“, тј. мора уносити елементе свести, знања, воље, водећих снага овога друштва.

Отуда Устав има значај усмеравајућег и кодификујућег фактора. Таква функција неизбежно обухвата потребу да се што потпуније изрази оно што је оличено или што се хоће. То уједно доводи и до празнина и привремености јер нико нигде не види и не предвиђа све, потпуно. Ово

изазива и потребу за мењањем, за тражењем адекватних решења, за отклањањем недовршености и празнина.

У целини узевши, тежња за нужним институционализовањем тешко извојених победа, за отварањем врата новим снагама, новим процесима, тежња да се све то оствари у једном кодификованом, уређеном правном поретку — у извесном смислу је основа за објашњење, ако не и увек и за оправдавање, честих уставних промена у Југославији.

II

Друго питање које се поставља и које уједно засеца и у анализу сардржине новог устава, тачније нацрта новог Устава, јесте питање да ли је нацрт Устава заиста нови устав и тиме какав је однос између Устава од 1963. и нацрта Устава од 1973. године.

Са правно-техничког аспекта, а то је изражено у преамбули нацрта новог Устава, истакнута је идеја континуитета уставног развика, нарочито између устава од 1963. године и новог Устава. Нацрт новог Устава је у извесном смислу комбинација онога што у уставном праву називамо „ревизија устава” и елемената новог уставног система. Са овог становишта, нови Устав представља интеграцију појединих делова Устава од 1963. године, који су још увек остали на снази и који ће остати у новом виду на снази, затим, уставних амандмана од 1967, 1968, 1971. године и оних решења која су била утврђена мукотрпним и релативно дугим радом Координационе комисије и Уставне комисије Југославије у току тзв. друге фазе уставних промена. Тако да се текст Нацрта назива „интегрални текст”.

Израз „интегрални” има више значења. Сваки устав треба да је интегрални текст. Иначе, ако је парцијални и разбијени текст, није устав, него збир уставних закона. Међутим, овде се под „интегралним текстом” подразумева идеја да нови Устав садржи једну врсту инкорпорације, онога што је већ било устав, и што остаје устав у претходном периоду са оним што се утврђује као устав за наступајући период. По себи се разуме, да је ова врста интеграције тражила и извесне промене у самом систему у низу других решења у уставу, тако да у извесном смислу Устав, иако је интегративни текст претходне фазе са новим елементима, у знатној мери је нови уставни текст, не нови систем у правом смислу, али у знатној мери је и нови устав. Колико је то тачно покушаћу да покажем на једној врло краткој и уопштеној анализи новина које садржи нацрт Устава, и то на једном теоријском плану не улазећи у подробности.

III

Највећа и најпознатија новина у нацрту Устава, јесте даље развијање и ширење система самоуправљања. Ми смо у уставни систем увели самоуправљање још 1953. године, најпре у привредним организацијама, а затим се кроз законе и праксу тај принцип самоуправљања ширио у све области од друштвеног значаја, да би већ Устав од 1963. године настојавао да прогласи самоуправљање као један од основних уставних и политичких

принципа. То је принцип који замењује оно што је класично уставно право познавало под именом народног суверенитета. У ствари један облик актуализовања, конкретизовања народног суверенитета у условима социјалистичког друштва и друштвене својине, јесте принцип самоуправљања. Али, и нешто више и дубље.

Нови нацрт Устава, настоји да овај уставни принцип утисне у све поре друштва; да га пренесе на све нивое организације друштва и у све основне и опште центре одлучивања. На тај начин, највећа новина, непозната у историји уставности, јесте не само претварање класичног народног суверенитета у принцип самоуправљања, већ претварање друштвене организације у једну мање или више доследну и развијену самоуправну друштвено-политичку организацију. То је највећа новина и највећи значај и допринос Устава историји социјалистичке уставности и историји уставности уопште.

Колико смо у томе свему успели, доследни и убедљиви за друге, то је питање које ми правници треба да тестирамо. Наша улога је да овај концепт самоуправне друштвене организације учинимо што приступачнијим, што убедљивијим, што функционалнијим и рационалнијим и за нас и за оне који иду истим путевима, или ће вероватно ићи сличним путем као и ми.

Од посебног значаја је за концепт и стварање самоуправне друштвене организације, појам „оснодне организације удруженог рада“. Ништа мање није ново и битно и увођење режима самоуправљања у све сфере управљања друштвеном својином, укључујући и друштвену репродукцију.

Многи социјалисти и марксисти, укључујући и Берба Лукача, тврдили су с правом да социјалистичка мисао и пракса су се у знатној мери сукобили са нерешеним проблемом одговарајућег режима средстава друштвене репродукције. Друштвена репродукција се најчешће у социјалистичкој пракси враћа, како каже Берба Лукач, на капиталистичке основе или на патернитетско управљање од стране државе. Више мање смо то имали и ми; не само у ранијим периодима него са одговарајућим елементима све до данас.

Нови уставни, нарочито савезни Устав у новом нацрту, поред основне организације удруженог рада уносе одговарајући правно-социјалистички режим у сферу друштвене репродукције и тиме секу последњу путчану врпцу између политичке власти и самоуправљања, између бирократског управљања и присвајања вишка рада. То је у ствари одговор на једно од основних питања социјализма; да ли социјализам може себе да креће својим сопственим путевима или ће наставити да позајмљује инструментаријум управљања и економских односа из старог друштва или из старог арсенала етатистичке теорије и праксе.

Основна организација удруженог рада је прилично терминолошки компликована и представља извесне тешкоће у уставној и правној елаборацији, па и у остваривању. Међутим, велика предност овога појма је у томе што се преко ове основне организације удруженог рада решавају извесна основна питања носилаца самоуправљања, носилаца репродукције и дефинисања ћелије у којој се кује основни не само производни него друштвени однос социјализма.

Свако друштво је имало своје ћелије у којима су се ковали они друштвени односи који су доцније преовладали у целом друштву и дали стаи том друштву. То је било много једноставније у систему индивидуалног капитализма где је та ћелија био приватни сопственик средстава за производњу који слободно и самостално управља својим средствима; а доцније то је била држава и њене експозитуре. Преовладати сада ова два искуства, у којима су се ковали друштвени односи, то је један велики мисаони и теоријски напор и, наравно, још тежи напор у процесу институционализовања и правног формулисања.

У новом уставном систему формулише се ново решење које се налази у основној организацији удруженог рада. Она је основни агенс социјалистичког управљања привредом и друштвом, у којој се уствари превазилази и етатизам и приватно-правни субјективизам; у којој постоје могућности да се на бази једног новог све више егалитарног односа, отклоне структуре отуђености средстава за производњу, услова и производа рада од радног човека. На тој основи се у њој успостављају нови људскији односи, који су и све стварније треба да буду, солидарни, све више хумани, све више људски; све мање хијерархијски, све мање подељене на оне који командују и оне који извршавају. Све то остаје дубоки смисао, као и социолошко-политиколошки и правни значај концепта основне организације удруженог рада.

Она је нови прилог нашег Устава политичкој теорији и пракси социјализма и она несумњиво представља један значајан корак напред и у односу на Устав од 1963. године.

Слично је и ширење режима друштвене својине и управљање друштвеном својином на средствима друштвене репродукције. Устав од 1963. је покушао, на један доста замршени и компликовани начин да режим друштвене својине пренесе са управљања непосредним средствима рада на управљање „друштвеним капиталом“. Међутим, то је било недовољно тако да смо ми имали једну врсту рестаурације тзв. капитал односа, па чак и државног капитализма, технократско бирократског капитала, нарочито у сфери банкарства и спољне трговине. Устав сада покушава да пресече те „атавистичке“ везе и односе између акумулације и улоге државе и да врати друштвену репродукцију онима који стварају материјалне и духовне вредности.

На линији релативног изједначавања економског положаја, права и улоге оних који стварају материјалне вредности и оних који стварају духовне вредности, учињен је корак напред између оних, према уставној терминологији који раде у привредним организацијама или ван привреде. То је од посебног значаја и за кохезију и за јединство радничке класе у модерном смислу; за отклањање извесних непотребних сукоба и компликација између тзв. интелигенције и радничке класе. Све су то значајни доприноси, значајне новине у новом тексту Устава који се дискутује.

IV

Друга сфера новина је, исто тако, већ иницирана уставним амандманима, нарочито амандманом XX и даље. Она се тиче федералних односа.

Нацрт Устава настоји да уставне амандмане уклопи у један јединствени политички систем, односно, да разреши извесне још отворене проблеме новог облика федерализма, који је успостављен амандманима 1971. године.

Југословенски федерализам као инструмент решавања националног питања у једној сложеној вишенационалној заједници који се стално мењао, нарочито последњих година, добио је извесно своје, ако не коначно и стално, у сваком случају значајно и ново решење кроз структуру федерације, кроз положај и структуру Савезне скупштине и односа између федерације и република. Дакле, тај нови федерализам који није само „делећи“ и територијално политички већ и функционални федерализам, тај федерализам који није само федерализам одвојених сфера, него федерализам кооперације, сарадње и партиципације основних субјеката, република и покрајина, и у самом решавању послова од значаја за федеративну заједницу, несумњиво да је једна значајна новина у нашој уставности и чини да је Нацрт и у тој сфери релативно нов и да оправдава и раније започете промене и доношење новог Устава.

Најзад постоје још две сфере општијег значаја које треба да се истакну на плану теорије и права.

Прва сфера се тиче односа између друштва и политичке државе. Цела политичка мисао и пракса и према томе и уставна теорија и уставни системи, до данас су углавном били засновани и данас су засновани на дуализму између друштва и државе, између власти и човека. Тај дуализам, наравно, ће постојати докле год се не реши основни друштвени и људски проблем, проблем пуне слободе и равноправности људи и народа.

Међутим, као систем дуализам је већ начет у нашим уставима, нарочито у Уставу од 1963. године. Он је сада нашао и ново решење које отвара врата и новом политичком систему, систему који није стара држава, стара класична политичка држава, већ је асоцијација произвођача и самоуправна политичка организација друштва у настајању; што значи и са низом премиса и остатака старог што је уједно неизбежно у „прелазном периоду“. Али, за нов Устав је карактеристично да је политичка држава као посредник између друштва и човека, између потрошње и производње, између слободе и власти, да је та посредничка у знатној мери манипулантска и отуђујућа апаратура добила значајан „ударца“, тј. мења се један од облика тога превазилажења дуализма и те противречности, јесте на једном ујем плану, и делегатски систем. Међутим, када ближе уђемо у многе нове одредбе, нарочито у концепт слободе, права и одговорности људи и грађана, видећемо настојање да се тај класични дуализам свестраније превазилази. То је „укорењени“ дуализам који траје још од грчке политичке мисли и грчке политичке филозофије, од Платона и Аристотела, па преко свих политичких мислалаца, тај дуализам који су критиковали, и настојали, филозофски да превазиђу, велики социјалистички мислиоци, још пре Маркса, а нарочито Маркс, Енгелс и Лењин. Ове промене на уставном плану, налазе извесна нова и оригинална решења.

Држава као посредник између друштва и човека се превазилази улогом радничке класе и положајем и улогом произвођача, самоуправљача и целим процесом самоуправљања који је срж друштвене организације, а

пре свега, у организацији удруженог рада и у новом режиму (самоуправљања) и средствима друштвене репродукције.

V

Ту су та три основна подручја новина, које оправдавају да говоримо да је нацрт Устава, иако је наставак, интегрални текст досадашњих уставних промена и текстова, у знатној мери и нов и да га са пажњом треба прочувати. Дужност је комуниста научних радника да се овом социјалистичком систему пуном иновација створи одговарајућа научна теорија и да се пренесе што шире у свест што већег броја људи, у првом реду просвећених људи, нарочито марксиста и комуниста. Свако парцијално практицистичко интерпретирање овога, свако коментаторско прилажење, или апологетско тумачење Устава, није убедљиво, не показује у чему је он заиста нов и не оправдава зашто вршимо уставне промене и какав курс наше друштво заузима у свом будућем кретању.

И најзад, као четврто значајније подручје промена и новина — нагласио бих једну релативно модернију и активистичку концепцију о положају и улози човека и његових слобода и права, укључујући ту и увођење — први пут у историји устава — појам одговорности као индивидуалног принципа, индивидуалног права.

Од модерних активистичких права, напоменуо бих један свежањ права која се први пут у уставима формулишу. Не зато што смо ми на претходници свести о савременим проблемима и тешкоћама човечанства, мада се трудимо да не будемо потпуно у задњем дворишту, али у сваком случају зато што данас и код нас и у свету доминирају извесни еколошки проблеми. Код нас еколошка свест није много развијена. Ми смо, као претежно заостало друштво, наклоњени да сматрамо да нам је природа дала све и да ће стално да нам производи своје лепоте и своје заштитне сфере, услове за наш економски развитак и здрав и пријатан живот. Зато смо наклоњени да ту природу ако не уништимо, оно да је недовољно чувамо, да се слабо о њој бринемо. Природу, не само као пејзаж, као зеленило, као жуборење река, као лепоту појединих предела — мада је и то важно, већ природу као извор живота и економских потенција и снага једног друштва. То је довело до велике еколошке кризе у многим земљама, нарочито у развијеним које су „раобовале“ природу да би развили производне снаге, а у првом реду да би капиталисти могли да дођу до што већег профита. Та природа данас куца на врата човечије свести и покушава да постави неке нове проблеме. Нећу да улазим у све те нове проблеме који имају и — економски, социолошки, политиколошки, правни и културно морални аспект. О њима треба све више да се говори. Код нас почиње да расте та еколошка свест, бар у појединим круговима. Правници некако нису у предњим редовима борбе за ширење те еколошке свести.

Међутим, Устав је опоменуо правнике на важност права у претварању еколошке свести у одбрамбени инструмент против рушилачких снага које само друштво носи, производи, да не говоримо, које сам човек у једном заосталом друштву представља.

У сваком случају не улазећи даље у овај проблем, нагласио бих принципелни значај и за наш Устав и за даљу улогу и утицај права и правника, увођење тзв. *околинских права*. Устав их уводи и неким формулацијама које не одговарају класичним правима, што није ни могуће, јер се нова права увек јављају у једном прилично елементарном и грубом виду. Тек дуга пракса остваривања тих права, борбе за та права, утицај људске акције и људске мисли на та права, доводи до „префињавања“ правних формулација. Иначе, правне формулације не падају с неба потпуно савршене и готове. Ми врло добро знамо какви су све напори потребни и утицаји времена и генерација да би се створила једна срећна и адекватна правна формулација, која је неопходна у области права. Јер ако права нису одређена, прецизна и чиста, и то како у својој мисаоној садржини, тако и у правним аспектима, она наравно губе свој утицај, свој значај, нису привлачна људима, нису инструменат борбе за промене и усавршавање услова друштва. Нова околинска права, иако имамо резерве у погледу на формулације неких од њих, несумњиво представљају нешто оригинално ново у нашем Уставу. Она отварају врата политичкој и културној акцији и васпитању, као улози технике и права у правцу даљег учвршћивања тих права, нарочито њиховог остваривања. Поврх свега од тих права зависе егзистенцијални услови за уживање других права и за остваривање целог друштвено-економског и политичког система. Човек који се гуши је незаинтересован појединац — за све а тиме и за слободу и права. Он не може бити ни одговоран и огорчен је због неодговорности заједнице и других.

У историји се мењају егзистенцијална права. Када су почеле борбе за људска права, право на слободу савести и вероисповести сматрано је као прво и егзистенцијално право. Црква је тада доминирала над целокупним животом, над свешћу, над мишљу и животом људи. Према томе, ослобођење од цркве од диктата религије, значило је први основни корак у ослобођењу човека и у реализацији права. Без тога права сва друга права су била ефемерна и безначајна. Међутим, доцније акценат прелази на политичка права у процесу политичке државе, у процесу развијања класне борбе и појаве једног таквог важног фактора као што је радничка класа. Уколико она постаје „сила за себе“ акценат прелази на социјална, економска и културна права. Данас, иако су социјална и економска права још увек од битног значаја за свако друштво, нарочито социјалистичко друштво, нова „околинска права“, ова права човека на сигуран, слободан и здрав живот, на биолошку и социјалну егзистенцију, претпоставка су целокупне скале људских права и слобода. Увођење тих права у наш Устав је прихваћено у прави час и ту смо ми извесни пионири који као сваки пионири имају извесне недовршености и слабости у својој организацији, а нарочито у правној формулацији.

VI

Из свега овога могли бисмо закључити да нацрт Устава од 1973. године представља значајан корак даље у развоју социјалистичке уставности. То није само вербално устав самоуправног друштва, већ устав који

покушава да у свим сферама и односима институционализује друштво тако да радни човек, радничка класа, творци материјалних и духовних вредности буду основни фактори одлучивања, контроле и планирања у друштву. То је релативно нови концепт друштвене и политичке организације социјализма. Он је постављен захваљујући нашим досадашњим успесима и напорима у развоју друштва, захваљујући извесним конфронтацијама које су се појавиле откривањем тешкоћа и слабости. У томе имају свој удео наше друштвене науке, иако тај утицај није био увек пресудан, нити је довољно развијен. Можемо рећи да без улоге друштвених наука, у првом реду правних и политичких наука, не бисмо могли да имамо тако значајан број људи који су у стању да конципирају и да формулишу један овако нов и смео устав. Ту је и наш успех, а ту је и даља наша одговорност, пошто је ово тек посао који је у почетку. Наука није то, ако свој посао не заврши.

VII

На крају сматрам да је ова наша дискусија скромни прилог јавној. Она нема значај неког манифестационог састанка, на коме бисмо се „изјашњавали“ о Уставу, о прихватању његових основних оријентација, ми смо у том погледу ангажовани. Али то није све. Наш ангажман тражи још и друге активности.

Прво да својим знањем и на основу свог искуства откријемо евентуалне слабости и празнине у тексту Устава и да настојимо да оно што је његов „дух“ постане и његово „тело“; да оно што је интенција, што је концепт буде и правно изражено на адекватан и приступачан начин.

Друго, ми који смо правници и педагози, васпитачи и теоретичари, имамо улогу да у ширим круговима наше јавности објашњавамо, анализирамо и афирмирамо оно што је ново, боље и напредно и да у исто време критикујемо оно што је још увек заостало, што је још увек хибридно и нерешено, а могуће је да се реши у нашем систему, у нашој пракси и у нашем Уставу.

Улога Правног факултета и професора Правног факултета је да, заједно са осталим правницима, доприносе да се овај правни докуменат учини што савршенијим и адекватним; и с друге стране, да се популарише и то на критички и стваралачки начин да би права знања продрла у шире кругове грађана. Тек са знањем и они могу да учествују у дискусији. Ако тога нема, учествовање у дискусији нас води у вербално прихватање; акламацију и аплаудирање. Не води свесном учествовању. Интенција је свих оних који су учествовали у стварању овога Устава и који су се борили да релативно дуг рок јавне дискусије (иако наравно, није сасвим погођена сезона) јесте да се омогући да наши грађани, заиста свесно и одговорно схвате и прихвате или не прихвате поједина решења овога Устава. Само ако Устав постане својина једнога друштва, својина што већег броја активних људи, он заиста може постати, инструменат његовог рада, развоја и уређења. Ако то није тако, устав се одваја од друштва, отуђује и постаје једна врста иконе којој се по неки пут клањамо, али коју у ствари никада не поштујемо.

Полазећи од тога, указао бих, више ради подстицаја дебате, на нека питања која мислим да нису довољно дошла до изражаја у Новом Уставу, или која би можда могла да буду боље и адекватније решена.

Оно што пада у очи сваком правнику и оном који се бави историјом уставности и текстовима устава, то је да је нови нацрт Устава понудио један сувише обиман текст; сувише има бројних чланова и других чланова у уставу. Начелно сам противан чисто квантитативним анализама и оценама. Али квантитативне анализе могу истаћи и један квалитативан принцип.

Устави, за разлику од извесних разрађујућих текстова закона и других прописа, по својој логици, по својој функционалности морају бити кратки, инспиративни, принципијелни текстови. То, наравно, доводи до релативно кратких устава.

Наполеон је као војник и аутократ шинички гледао на устав, али је имао потребу за уставом, као и Стаљин, ради оправдавања своје владавине. Он је створио формулу да Устав мора бити „кратак и нејасан”. Међутим, устав треба да буде колико је то могуће јаснији а тиме и краћи. Јасан није устав у том смислу што даје решења за све конкретне ситуације, већ ако омогућава друштву, будућим генерацијама и стваралачким снагама, које се доцније јављају од оних које су живеле кад се доноси устав, да могу да дају и боља конкретнија решења у оквиру одговарајућих принципа. Такав устав дуже живи и спречава чешће мењање уставних текстова и тада је он и јасан.

Према томе, може бити да би напор стваралачког правничког духа, могао допринети да се један број других чланова стегне, да се неки синтетизују у оквиру принципијелних одредаба. При томе би требало да се напусти поступак дескриптивног и парцијалног решавања, прагматистичког формулисања ситуација и то кроз конкретне облике решавања а не путем начела.

С тим у вези поставља се формално-правно питање — да ли многе од одредаба у Уставу су уставног или законског карактера. Да ли заиста не би нешто требало оставити законодавству, не зато да законодавац треба да живи и ради, већ зато што то остављање устварно даје и историчност уставу и наду у његову перспективност. Иначе, устав који покушава да све реши, враћа се на концепцију апстрактног рационализма да је устав израз највишег разума, који за сва времена треба да уреди једно друштво и да се оно не може мењати. То је била уставна теорија у почетку XIX века, али она није ни тада била прихваћена.

Према томе, вредео би напор да се извесна парцијална и инструментална решења подигну на ниво уставних принципа; да се одвоји оно што је повремено, прелазно, конкретно од онога што је трајније и општије. Само ово друго улази у Устав. Поред тога, извесне дефиниције морамо учинити, приступачнијим, јаснијим и популарнијим, јер још увек има елемената интелектуализма и стручности, да не кажем, жаргонизма, нарочито економистичког жаргонизма у низу одредаба устава.

Настојавање таквог једног колектива као што је Правни факултет да на овом плану нешто учини, значило би допринос правне науке и комунис-

та правника и професора права да Устав буде заједничко дело радних људи Србије и Југославије.

VIII

У уводном делу новог Устава, има низ нових идеја. Нешто што је од интереса за нас као научне раднике јесте давање значаја науци и образовању у оквиру основних директивних начела устава, нешто што нисмо имали у Уставу од 1963. године.

Међутим, чини ми се да цео концепт образовања није довољно модеран и није довољно везан са општим концептом о улози и значају радничке класе.

Не сматрам да је наше образовање сувише старо и интелектуалистичко и треба да се врати на оне експерименте које смо имали у Совјетском Савезу, данас донекле у Кини, о тзв. индустријском или производном принципу као основи образовања. Али, мислим да не треба олако прећи преко производног принципа у образовању. Ако образовање не вежемо са производним радом, ако културу и производњу не схватимо као једну јединствену активност, још увек ћемо подржавати поделу између интелектуалног и физичког рада, између града и села, и имаћемо изван ових дворања и скамија велики део радничке и сељачке деце — што је и данас појава.

Ми морамо стварати интелигенцију и у радионици и раднике у учионицама. Према томе један адекватнији, модернији принцип образовања и школовања није нашао своје место у начелима овог Устава. Можда бисмо могли ту као просветни и научни радници, да нешто променимо ако се слажемо са извесним новим идејама.

Исто тако, чини ми се, да у новом Уставу, који покушава да одреди основне смернице у области привреде глобално схваћене, пољопривреде, социјалних односа, културе, науке, образовања, немамо довољно јасне смернице и опредељења у области индустријализације, јер индустријализација није само питање нове етапе индустријске револуције, или научне и техничке револуције, већ она има низ социјалних и политичких аспеката који ће врло брзо да буду актуелна питања нашега живота и нашега друштва.

У новим основним начелима Устава, поред великих и смелих идеја које су више-мање из области теорије, нема довољно оних идеја које одговарају потребама и тежњама човека. Тако на пример, сугерирао бих да се испита могућност да Устав прогласи, да је један од основних смерова економске и социјалне политике, стварање услова да људи све боље живе. Боље живети, то је уствари један од услова опште борбе, за једно боље друштво где ће се срећније живети, а у исто време то је гарант да смо лишени утопизма и одржавања једне тешке хипотеке на лебима садашње генерације. Према томе, једна парола; што више знања, управљања и што више могућности да се боље живи, изражавала би принципе једног модерног социјалистичког друштва, који не замењују, али допуњују паролу о слободи, братству и јединству. За време револуције смо имали паролу

„братство и јединство“. Једна нова парола „Бољи живот човеку и више радничког самоуправљања и знања“ би била од неопходног значаја за активистичку улогу и утицај Устава на масе. Она не мора изричито да буде формулисана у Уставу, али основа за формулисање једног таквог привлачног принципа треба да се изрази у начелном делу Устава.

И најзад, у основним начелима Устава има још увек извесног доктринарног приступа који обећава да ће се нешто десити као сигурно у будућности, али не позива на акцију, на борбу, на улогу људи и њихових организација, нарочито Савеза комуниста и недовољно истиче још увек тесне услове у којима се граде основи за једно будуће срећније и равноправније, културно и богатије друштво. Нигде, па и у нас социјализам се не гради на сопственој основи. То треба да се нагласи.

Несумњиво је да смо ми већ поставили неке елементе и основе нашег друштва, који омогућују да нећемо лутати, да се нећемо враћати на траг. Али још увек не градимо социјализам, како је то Маркс рекао, на његовим сопственим основама. Ми још увек градимо социјализам на наслеђеним основама и у економским односима, и у институцијама, и у свести и понашању и структури људи. Према томе, једно релативизирање тога скока унапред, једно указивање на тешкоће и борбе, проблеме и противречности које услед тога што немамо своју сопствену основу, него морамо је стално градити у борби против онога што је Маркс, користећи француску изреку рекао, да „мртви држе још увек живе за ноге“. Таква једна идеја, мислим, да би учинила да начелне одредбе нашег Устава имају више од марксистичке чврстине и научног реализма.

То би било само наговештавање појединих подручја на којима бисмо ми могли да тражимо боља и адекватнија решења, да обогатимо садржину Устава и да је учинимо ефикаснијом и прецизнијом. Међутим, многе одредбе отварају низ питања, или траже и нова решења. Једна уводна дискусија може само да подстакне на размишљање и напоре у овом смислу. Ја нисам имао другу амбицију него то да учиним, и ако сам донекле успео оправдаће и то што сам прешао обећану временску границу.